

Бортнік, Жанна. «Функції заголовків у сучасній українській драматургії: лімінальні проєкції». *Лінгвостилістичні студії*, вип. 18, 2023, с. 7–14.
Bortnik, Zhanna. "Functions of Headlines in Contemporary Ukrainian Dramaturgy: Liminal Projections". *Linguostylistic Studies*, iss. 18, 2023, pp. 7–14.

УДК 821.161

<https://doi.org/10.29038/2413-0923-2023-18-7-14>

ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ: ЛІМІНАЛЬНІ ПРОЄКЦІЇ

Жанна Бортнік

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна

У статті розглянуто функції заголовків сучасних українських драматургічних текстів у лімінальній проєкції. Сучасні українські драматурги втілюють жанрову матрицю ритуалів переходу, реалізовану на різних текстових рівнях, зокрема й через заголовки. Жанровою матрицею ритуалів переходу вважаємо авторську стратегію художнього твору, яка здатна відновити взаємний зв'язок реальності із суспільною міфологією, через індивідуально-авторську інтерпретацію символу та міфу повернути їхні сакральні смисли та водночас реалізувати структуру ритуалу переходу через форми, спрямовані на колективну реєкцію, спільне переживання і єдине тлумачення з метою впливу на суспільні процеси. Заголовки п'єс сучасних драматургів увиразнюють стереотипи та закони системи, втілюють архетипи та міфологічні коди, які можуть стати основою для формування спільних цінностей. Автори обирають заголовки-образи, що виконують такі функції: оприявнюють актуальну тематику та проблематику, формують метафори лімінального стану персонажа, демонструють цінності структури, від яких потрібно сепаруватися, демонструють сюжетну основу, реалізують перформативну спонукальну функцію, втілюють лімінальний часопростір кризи й пошуку.

Ключові слова: лімінальність, заголовок, ритуал переходу, драма, образ.

JAMES MACE'S JOURNALISTIC WORKS: SPECIFIC FEATURES OF HEADLINES

Zhanna Bortnik

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine

This article explores the functions of headlines in contemporary Ukrainian dramatic texts in a liminal projection. Contemporary Ukrainian playwrights embody the genre matrix of transition rituals, which are realized on various textual levels, including headlines. The genre matrix of transition rituals is considered in the article as an author's strategy of a literary work, able to restore the connection between reality and social mythology, and through an individual author's interpretation of symbols and myths, revive their sacred meanings. At the same time, such an author's strategy allows him to realize the structure of the transition ritual through the forms aimed at collective reception, shared experience, and unified interpretation for influencing social processes. The plays' titles of contemporary playwrights exemplify

stereotypes and laws of the system, embody archetypes and mythological codes that can become the basis for forming common values. Authors choose title-images that perform the following functions: a performative motivational function; they reflect current themes and issues, create metaphors of the character's liminal state, demonstrate those values of the structure from which one ought to separate, demonstrate the plot basis, embody the liminal space-time aspect of crisis and search.

Key words: liminality, headline, title, transition ritual, drama, image.

Вступ. Заголовок є важливим елементом художнього твору в контексті форми, паратекстуальних зв'язків, означником, який вирізняє текст з-поміж інших та увиразнює його естетичну царину. Заголовок впливає на читацьку мотивацію та мотивує «горизонт сподівань», впливаючи на вектор читацького сприйняття, є поетикальним елементом, адже «поетика заголовка пов'язана з поетикою всіх структурних рівнів твору» (*Лексикон* 211). Н. Котух писала: «Численні зв'язки між заголовком і текстом спрямовані на взаємодію, взаємовплив і взаємозбагачення, сприяють розкриттю концепції твору, пропонуючи читачеві розкодування попередньої “етикетки” при уважному прочитанні тексту. Ці проблеми можна вважати лінгвістичними та лінгвостилістичними, тоді як проблема заголовка цілком очевидно пов'язана з проблематикою тексту» (123).

Втім, дослідження функцій заголовка є міждисциплінарним питанням, тож ефективним видається розгляд крізь призму літературознавства та лінгвостилістики. Для заголовка науковці визначають інформативну, номінативну, рекламну, означальну, номінативну, прогностичну, експресивно-апелятивну та інші функції. Л. Грицюк виділяє заголовки-індикатори, заголовки-образи та заголовки-символи, беручи за основу приховані образно-семіотичні можливості тексту. У заголовках-індикаторах, на думку дослідниці, втілено пряме значення, у заголовку-образі – переносне значення, а в заголовках-символах переосмислена підтекстова семантика (Грицюк 51–52). В. Карпенко визначає такі різновиди заголовку: інформативний, спонукальний, запитальний, окличний (65). Ці види класифікацій взято за основу дослідження, адже вони уможливають окреслення функцій заголовків у сучасній українській драматургії.

Мета статті – дослідити функції заголовків п'єс сучасних українських драматургів у проєкції на концепцію лімінальності.

Теоретико-методологічною основою статті стали праці з дослідження лімінальності та ритуалів переходу А. ван Геннепа, В. Тернера, герменевтичний метод для інтерпретації змісту драматургічних творів; для визначення функції заголовків взято за основу класифікації, розроблені Л. Грицюк, В. Карпенко. Поняття «заголовок» розглянуто крізь призму лінгвостилістики та літературознавства. Матеріалом для аналізу слугували п'єси сучасних українських драматургів, написані у 2013–2023 роках.

Результати дослідження та дискусія. Сучасна українська драматургія від 2013 року перебуває на особливому етапі розвитку, який можна назвати лімінальним періодом. Термін «лімінальність» ввели до активного наукового вжитку А. ван Геннеп (Genep) та В. Тернер (Turner) в контексті дослідження ритуалів переходу. Ритуал переходу, за А. ван Геннепом, супроводжує особистісні, соціальні, суспільні та інші зміни та складається із трьох фаз – сепарації як відмови від попереднього статусу перебування у стабільній структурі, лімінальності як фази пошуків (розгубленості, бездомності, експериментів тощо) та інкорпорації-об'єднання як здобуття нового статусу в стабільній структурі (Genep). Так, від 2013 року українська драматургія сепарувалася від впливу метрополії (Росії з її інформаційно-культурним простором) та перейшла на етап лімінальних пошуків – активних експериментів в царині змісту та форми, визначення тем та актуальних проблем, які дозволять реалізувати художній драматичний текст як твір, мета якого – вплинути на суспільні процеси. Каталізатором таких змін у драматургії стали саме суспільно-політичні процеси в Україні: значна частина драматургів до 2013-ого року подавалася на російські театральні конкурси, писала російською мовою, а від початку Революції гідності українські драматурги стали активними її учасниками та відмовилися від цих культурних зв'язків.

У контексті зазначених впливів можна стверджувати, що сучасна українська драма реалізує жанрову матрицю ритуалів переходу – авторську стратегію художнього твору, яка здатна відновити взаємний зв'язок реальності із суспільною міфологією, через індивідуально-авторську інтерпретацію символу та міфу повернути їхні сакральні смисли та водночас реалізувати структуру ритуалу переходу через форми, спрямовані на колективну рецепцію, спільне переживання і єдине тлумачення з метою впливу на суспільні процеси. Задля повної реалізації таких мистецьких задумів важливо дослідити усі чинники художнього твору, зокрема і заголовки. Вибір автором заголовка залежить від багатьох чинників: ідейно-тематичних спрямувань, типу художнього світосприйняття, особливостей авторського індивідуального стилю, суспільних процесів, у яких автор перебуває тощо.

Заголовок починає впливати на читача уже перед читанням, формує сподівання на певний образ (або провокує та вводить у свідому оману), створює прогноз щодо змісту та форми. Сучасні драматурги обирають для заголовка слово, словосполучення або речення: слово зазвичай є лейтмотивом тексту, зв'язує його смислові частини; словосполучення увиразнює характеристику, а речення формує початкові уявлення про сюжет та оприявнює діяльнісний підхід, який є важливим перформативним складником жанрової матриці ритуалу переходу. Авторська драматургічна стратегія полягає і в тому, щоб провокувати умовне «повернення» читача до осмислення заголовка після читання, усвідомлення тих додаткових сенсів, переносних значень, які відкрив

автор у цьому слові індивідуальною художньою його інтерпретацією та складником якої багатошарової метафори він зробив слово в тексті.

Заголовки сучасної української драми реалізують перехідну лімінальну естетику та визначаються ідейно-тематичною спрямованістю текстів, а також специфікою авторського стилю в реалізації жанрової матриці. У сучасній українській драмі можна виокремити такі провідні теми: 1) тему кризи поколінь та моральної трансгресії людини в пошуку захисту від старої структури з «цінностями виживання»; 2) тему України на перетині часів і культур; 3) тему Майдану; 4) феномен Донбасу як постколоніального третього простору та пошук причин кризи; 5) тему насилля, гарасменту та дискримінації; тему ЛГБТ; 6) тему війни; 7) тему дорослішання людини; 8) тему пошуку цінностей простою людиною; 9) тему віри й церкви.

Мета української драматургії на сучасному етапі – увиразнити парадигму цінностей системи, від якої треба сепаруватися, а також окреслити ті спільні цінності, які стануть основою для нової структури після того, як лімінальний етап буде перейдено, тож заголовки втілюють ці сенси. У заголовках, які складаються з одного слова (іменник, іменник з прийменником), реалізовано або один, або інший із цих векторів. Назви п'єс актуалізують стереотипи системи та оприявнюють заголовки-образи (заголовки-метафори): П. Армяновський «Спецоперація», Н. Блок «По колу», «Оранжерея», «Вибухівка», А. Бондаренко «Мудак», Н. Ворожбит «Демони», «Зернохосовище», О. Гапєєва «Сестри», А. Горянська «Блекшип», О. Гриценко «Metamorphoses», «Саньок», «Морячок», О. Доричевський «Вчителька», Лена Кудасєва «Комаха», Лена Лягушонкова, К. Пенькова «Чума», В. Маковій «Буна», І. Носовський «Дружок», К. Пенькова «Свинина», В. Снігурченко «Трюча», Л. Тимошенко «Поминки», В. Ченський «Улісс», Н. Ігнатєва «Звір», І. Феофанова «Тюбик» тощо. Так, П. Армяновський увиразнює назву, яку росіяни обрали для війни, залучаючи евфемізм «Спецоперація» (текст був написаний за рік до початку повномасштабного вторгнення); драматургиня Н. Блок залучає переносне значення, вибудовуючи в сюжеті образ «життя як оранжереї», «життя по колу», «життя з бомбою в животі» як втілення такого образу світу персонажа, який потребує змін. Драматурги А. Бондаренко, І. Феофанова, К. Пенькова, І. Носовський, О. Гриценко актуалізують у заголовках образ того, у що може перетворитися людина або у що її перетворює соціум: «Саньок», «морячок», «дружок», «тюбик» (зменшувано-емоційне забарвлення), «мудак», «звір», «свинина» тощо.

Називаючи п'єси, автори часто вдаються до залучення соціальних маркерів, які формують читацьке сподівання, проте у процесі розвитку сюжету змінюють сприйняття. Найкраще протистояння системи й нового покоління втілено через проблеми батьків і дітей, що вербалізовано в заголовках-образах. У п'єсі О. Доричевського «Вчителька» продемонстровано невідповідність очікувань, де образ вчительки

уособлює силу системи, а не любові до дітей; у драмі Лени Кудасової «Комаха» – образ дитини, яку насилля батька перетворило на нещасну безправну істоту – «комаху», а у п'єсі А. Горянської «Блекшип» назва показує місце дитини в системі сімейних стосунків як «чорної вівці», коли її життя визначає бабуся – *«педагог з двадцятирічним стажем»* і зі своєю антигуманною системою виховання.

Драматургиня Н. Ворожбит для своїх п'єс обирає заголовки-метафори. Так, у драмі про часи Голодомору «Зернохвища» церкву люди перетворили на сховище відібраного в людей зерна, тож заголовок відображає знелюднення, відмову від віри, що несе за собою голод і смерть; в іншій п'єсі «Демони» авторка демонструє пробудження притлумленої української енергії в напівміфічному просторі, для якого метрополія не має сили; у п'єсі «Погані дороги» і «Зелені коридори» заголовок є образом руху – складної дороги, яку проходить Україна під час війни.

Тему моральної трансгресії і розриву між поколіннями розкрито у драмі В. Маковій «Буна» через образ жінки-матріарха, чим започатковано цілу низку образів жінок – берегинь власної сім'ї, які розмивають межі моралі, обстоюють «цінності виживання», що зумовлено вічної потребою в захисті дому (чого держава не може їм забезпечити) і що водночас руйнує життя їх і їхніх дітей, обмежує свободу розвитку. Таким чином слово «буна» («бабуся» в буковинському діалекті), яке В. Маковій взяла для заголовку, увиразнює силу системи, сформовану «цінностями виживання», та переносить їх у новий час і в нове покоління: *«Що тепер життя? Ми росли і гадки не мали, що нас чекає завтра. Я мала пішла до сусідів муку віддати, приходжу: вони всі порізані, розкидані по лавах і кров тече рікою. А як я верталася з науки, ніч застала мене у лісі, – вилізла я на ялицю до ранку перечекати тай впала прямо на вовка, він сокотив мене. А як йшла я на науку, то у полі замерзла, доповзла до ближньої хати, а люди не хотіли мене впускати, я кричала, що умру, то вони приймили мене і дали гарячої води... Люди працювали у колгоспі від зорі до зорі, у них все повигрибало з комор, і ми їли напівзамершу, сиру бараболю. Ще багато є живих з тих, які до зернини змітали з людських хором – одні скоро повмирали, а інші залишилися на сміх людям. Як то треба по праві у світі жити. < > У мене мама вмерла, і мене баба виховала, але я умираю на своїй землі»* (Маковій 171).

Сучасні українські драматурги у заголовках п'єс демонструють визначальні ознаки характеристики героя, часу або місця події, поглиблюючи назву авторськими баченням проблеми: С. Жадан «Хлібне перемир'я», І. Гарець «Тунелекопальна машина», Ю. Гончар «Зла бола», О. Гриценко «Обісцяний БТР», О. Мацюпа «Екологічна балада», «Рибний шлях», О. Михайлов «Клятвенні діви», Х. Невідома «Холодні стіни», В. Рафеєнко «Мобільні хвилі буття», М. Смілянець «Собача будка», І. Білиць «Руський воєнний» тощо. У таких типах заголовків втілено лімінальний образ переходу, тимчасового етапу з його випробуваннями і проблемами, які треба подолати: «хлібне перемир'я» на Донбасі увиразнює тимчасовість

припинення війни (ілюзорну); «тунелекопальна машина» стає образом життя з безкінечним проламуванням стін у тунелі; «екологічна балада» втілює образ посмертної пісні за винищеними Карпатами («не своя» земля, ніби тимчасова); «мобільні хвилі буття» актуалізують страшний часопростір окупації, з якого треба вирватися; «собача будка» стає чистилищем для синів, які приїхали в батьківську хату; образ «примарної землі» реалізує внутрішню енергію помсти українців, яка створила для окупантів межовий містичний простір покарання тощо.

У драмах, написаних на початку повномасштабного вторгнення, заголовки реалізують особистісне переживання українців, у назву п'єси часто додане значення приналежності, присвоєння, яке формує образ вкраденого ворогом світу. Тут приналежність маркує людей, землю, що стала по-особливому відчуватися героями як рідна (заголовки з особовими та присвійними займенниками): Л. Тимошенко «Моя мама чайник», «Моя Тара», О. Савченко «Моє пекло», Н. Блок «Наші діти», Н. Захоженко «Я, війна та пластикова граната», «Я норм» тощо.

Заголовки-образи п'єс сучасних українських драматургів часто увиразнюють специфіку розвитку сюжету, залучаючи назву дії, руху, типу поведінки персонажа, який є важливим перформативним складником жанрової матриці сучасної драми, як-от: Н. Блок «Як я закохалась в Покемона», І. Білиць «Як вкрати коня», А. Косодій «Як говорити з мертвими», П. Положенцева «Як бабуня з дідунем займаються сексом»; Лена Кудасєва «Чому так Маша Д. не любить запах кавунів», В. Гавура «Мама завжди захистить», І. Гарець «Садити яблуні», О. Гладушевський «Море шумить», О. Михайлов «Море залишиться», І. Носовський «Залишитись не можна поїхати», Д. Гуменний «Мама сказала "ні"», Д. і Я. Гуменні «Доньці Маші купив велосипед», В. Карабань «Навіть не уявляю, як ти», Т. Киценко «Все лишилось в Маріуполі», «Тут живуть люди», М. Курочкін «Три спроби покращити побут», О. Мацюпа «М'яч летів на східний берег», К. Пенькова «Бути майстром», «Назву не пам'ятаю», О. Савченко «Ніч закриє ранок», «Коли ми курили космос», Л. Тимошенко «Дядя Міша проходить мимо» тощо.

Заголовки сучасної української драми реалізують спонукальну семантику, оприявнюють образ системи насилля, влади над іншим: Н. Блок «Жінка, сядь», Н. Ворожбит «Саша, винеси сміття» (зросійщені форми звертання), О. Гапєєва «Говори мені тільки хороші речі», П. Положенцева «Заощаджуйте світло», «Не обговорюється і крапка»; вербалізують значення прохання, бажаного результату, який змінить події: А. Косодій «Захопи мені облдержадміністрацію», Д. Меркулова «Зателефонуй мені на війну», Лана Ра «Війна, я закреслю тебе» тощо.

Прагнення увиразнити проблеми структури, від якої потрібно сепаруватися, мотивують інтертекстуальні зв'язки: автори залучають образи з культурного поля, аби переосмислити їх крізь призму сучасності, актуалізувати для нинішнього покоління. Так, драматурги часто

переносять події в теперішній час, показуючи «вічні теми і сюжети» через авторську особистісну інтерпретацію та увиразнюють в заголовках цей образний зв'язок через імена персонажів або назви претексту: Л. Тимошенко «НЕ мона відержат» («За двома зайцями» М. Старицького), В. Ченського «Енеїда» («Енеїда» І. Котляревського), Н. Блок «Кайдаш і сини» («Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького), Н. Ворожбит «Вій 2.0» («Вій» М. Гоголя), К. Пенькова «Сто тисяч» («Сто тисяч» І. Карпенка-Карого), п'єса Д. Тернового «Гамлет-шоу» (за мотивами трагедії В. Шекспіра), лібрето Д. Тернового «Тарас Бульба» (М. Гоголя) та С. Губерначука «Запорожець за Дунаєм» (С. Гулака-Артемовського), П. Юрова «Регіна. Невідворотність» (за мотивами твору І. Франка «Перехресні стежки»), О. Гриценко «Дон Жуан з Жашкова» тощо. Інтертекстуальні зв'язки в заголовках і в сюжетах творів дають можливість актуалізувати національні міфи та архетипи для створення основи, щоб сформувати спільні цінності в жанровій матриці ритуалу переходу.

Одним із поширених видів заголовків-образів в сучасній драматургії є такі, які увиразнюють межовий лімінальний часопростір, у якому перебуває персонаж і який стає репрезентантом хронотопу кризи й життєвого зламу. Заголовок п'єси П. Ар'є «На початку і наприкінці часів» втілює циклічність української історії, коли покоління за поколінням українці змушені обирати «цінності виживання», а не «цінності розвитку»; такого ж значення набуває заголовок монодрами Н. Блок «По колу». Героїня п'єси П. Ар'є Баба Пріся говорить: *«Весь остальний світ вже давно живе за прямим часом, у них немає ні дня ні ночі, кожен спить і працює коли хоче, а наш час круглий – встаємо з сонцем, лягаємо з місяцем. У нас зима, весна, літо, осінь, а у них чорт знає що: полуниця зимою, Різдество літом... Весь світ спішиться кудись і всігди спізняється, бо час прямий. У нас спішитися нікуди, у нас час круглий: всьому своя година, свій день, своя пора року. Ми живемо на початку і наприкінці часів»* (Ар'є 62–63).

Образ місця як лімінального топосу випробувань відображають заголовки п'єс А. Бондаренко «Той готель під горою», Т. Киценко «Кімната абсолютної тиші», К. Пенькової «Готель Великобританія», Л. Тимошенко «П'ять пісень Полісся», О. Гриценко «Дон Жуан з Жашкова» тощо. У п'єсах про війну автори часто залучають до найменування творів часопростір окупаційних реалій, у різних їхніх проявах і в різних людських досвідах: Н. Захоженко «24 години 24 лютого», О. Михайлов «41 день лютого», О. Гапєєва «Три дні», Лена Кудяєва «Один день»; Н. Блок «Місто М., або Мелітопольська черешня», А. Бондаренко «Дім з привидами / Чому. Ми. Втекли. З. Донбасу», «Місто Марії. Щоденники облоги», Т. Киценко «Все лишилось в Маріуполі», О. Гапєєва «В землі» тощо.

Висновки та перспективи досліджень. Сучасна українська драматургія, яка перебуває на лімінальній фазі розвитку, обирає жанрову матрицю ритуалу переходу як основну авторську стратегію. Цю стратегію

оприаявлено у специфіці заголовків-образів, які виконують такі функції: увиразнюють актуальну тематику та проблематику, формують метафори лімінального стану персонажа, демонструють цінності структури, від яких потрібно сепаруватися, відображають сюжетну основу, реалізують перформативну спонукальну функцію, втілюють лімінальний часопростір кризи й пошуку. Сучасна українська драматургія представляє живий літературний процес, тож створює широке поле для досліджень в галузі літературознавства та лінгвостилістики.

Список використаної літератури

- Ар'є, Павло. «На початку і наприкінці часів». *Баба Прися та інші*. Брустури: Discursus, 2015, с. 15–95.
- Грицюк, Лідія. «Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків». *Мовознавство*, № 2, 1992, с. 51–6.
- Карпенко, Віталій. «Вдалий заголовок – половина успіху». *Редактор і видавець*. Число 1. Київ: Інститут журналістики, 2007, с. 63–76.
- Котух, Наталія. «Семантика заголовків як віддзеркалення життєвої та творчої позиції Василя Симоненка». *Молодий вчений*, № 8 (48), 2017, с. 123–5.
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства*, за ред. А. Волкова. Чернівці, 2001.
- Маковій, Віра. «Буна». *Мотанка: антологія української жіночої драматургії*, упорядник Я. Верещак. Київ: Видавництво «Світ знань», 2016, с. 147–74.
- Gennep, Arnold Van. *The Rites of Passage*. Chicago. University of Chicago Press, 1960.
- Turner, Victor Witter. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York: Cornell Paperbacks Cornell University Press, 1977.

References

- Arie, Pavlo. "Na pochatku i naprykintsi chasiv". *Baba Prisia ta inshi*. Brustury: Discursus, 2015, pp. 15–95.
- Hrytsiuk, Lidia. "Obrazno-semantychnyi pidkhid do klasyfikatsii zaholovkiv". *Movoznavstvo*, no 2, 1992, pp. 51–6.
- Karpenko, Vitalii. "Vdalyi zaholovok – polovyna uspikhu". *Redaktor i vydavets*. Iss 1. Kyiv: Instytut zhurnalistyky, 2007, pp. 63–76.
- Kotukh, Nataliia. "The Semantics of Headers as Fingerprint of Life and Creative Position of Vasyl Symonenko". *Young Scientist*, no 8 (48), 2017, pp. 123–5.
- Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*, edited by A. Volkova. Chernivtsi, 2001.
- Makovii, Vira. "Buna". *Motanka: antolohiia ukrainskoi zhinochoi dramaturhii*, edited by Ya. Vereshchak. Kyiv: Vydavnytstvo «Svit znan», 2016, pp. 147–74.
- Gennep, Arnold Van. *The Rites of Passage*. Chicago. University of Chicago Press, 1960.
- Turner, Victor Witter. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, New York: Cornell Paperbacks Cornell University Press, 1977.

Стаття надійшла до редколегії 07.05.2023